

ZGODOVINA PRAVA IN PLESNA KULTURA OD PRVIH VIROV DO SREDINE 20. STOLETJA

Prvi del¹

Izvirni znanstveni članek | 1.01

Izvleček: Avtor besedila skuša odgovoriti na nekaj historično-anthropoloških vprašanj, povezanih s plesno kulturo in zgodovino prava. Besedilo je osredinjeno na dve daljši obdobji: najprej obravnava pravne vire do časa absolutizma, nato pa od absolutizma do prve polovice 20. stoletja. Avtor skuša kontekstualizirati nekatere zgodnejše pravne predpise, ki se nanašajo zgolj na okoliščine, v katerih se je ples odvijal (uživanje alkohola, igranje različnih iger na srečo, povečevanje delovne discipline idr.). Z analizo drugih, načeloma nekoliko mlajših, virov pa skuša orisati posamične, za ples neposredno določujoče dejavnike, kot so čas, kraj, struktura plesnih dogodkov, dajatve in kazni, povezane s plesom idr.

Gljučne besede: plesna kultura, ljudski ples, zgodovina prava, običajno in državno pravo, uživanje alkohola, dajatve in kazni, deželni ročini, policijski redi, igre na srečo

Abstract: The paper tries to provide answers to several questions from the field of historical anthropology that relate to the dance culture and the history of law. Focusing on two lengthier periods, it first examines sources of legal nature prior to the Age of Absolutism; the second part investigates such sources from the Age of Absolutism to the first half of the 20th century. Some of the earliest legal provisions, which refer only to situations in which dancing took place (i.e. consumption of alcohol, gambling, increase of work discipline, etc.) have been put into context. By means of analysis of other, generally more recent sources, the text tries to outline more concrete factors and circumstances that are closely connected with dance, for example the time, location, and structure of dance events, dance-related taxes and penalties, and so on.

Key Words: dance culture, folk dance, history of law, customary and public law, consumption of alcohol, duties and taxes, provincial deeds, police orders, gambling

Uvod

Znanstveniku, ki se ukvarja s historično antropologijo, se ob preučevanju človekovega vedenja in z njim povezanih plesnih praks odpira nekaj temeljnih vprašanj, na katera doslej raziskovalci plesne kulture na Slovenskem še niso odgovorili. Prevladujoča paradigma v slovenski tradiciji raziskovanja plesne kulture je bila predvsem pozitivistična, deloma tudi strukturalno-analitična (npr. Šuštar 1958; Ramovš 1972, 1986, 1988, 1990, 1995, 1996; Kunej 2012). Le izjemoma se najdejo tudi besedila, ki ples in s plesom povezane dogodke obravnavajo tudi v drugačni luči. V prispevku zato skušam osvetliti nekatere vidike prava, ki se nanašajo na ples in druge oblike s plesom povezanih zabav. S tem sem se skušal nekoliko približati nekaterim raziskavam na nemškem govornem področju, ki so bile opravljene že med obema svetovnjima vojnama in v zadnjih desetletjih (npr. Panzer 1938; Trathnig 1971; Fink 1996). Služile so mi kot osnova in obenem gradivo za primerjavo pravnih okoliščin različnih območij po Evropi, kjer je država ples tako ali drugače regulirala. Osnovni vir so mi za obdobje do absolutizma služili deželni ročini in policijski redi, pozneje pa posamični zakoni, dekreti in patenti Marije Terezije, Jožefa II, Leopolda II, Franca I idr. ali zbirke takšnih predpisov. Deloma sem gradivo dopolnjeval tudi z dokumentacijo raznih sodnih spisov, korespondenc, plakatov, formularjev in drugega arhivskega gradiva. Sicer sem si prizadeval zakone čim sistematičneje pregledati, nato pa dopolniti še z

dotatnim gradivom (sodni spisi, policijske prijave ipd.), vendar bi zaradi izjemne količine dodatnega gradiva slednje potrebovalo samostojno obravnavo. Težava se je pokazala tudi v tem, da ureditev gradiva v arhivih ne omogoča sistematičnega pregledovanja in zbiranja tovrstnega gradiva. Zato sem ga natančneje pregledal le za posamična obdobja in nekatere kraje na Slovenskem² ter s tem skušal dopolniti podobo obravnavane teme.

Pravo je eden pomembnih virov o plesni kulturi in sega tudi več stoletij v preteklost. Zakoni, ki so jih oblasti predpisovale, nam omogočajo pogled na dožemanje plesa in z njim povezane širše družbeno-kulturne prakse. Kljub razmeroma zgodnjim omembam plesa in vplivom zakonodajalcev na razvoj plesne kulture, so lahko obravnave pravnih virov, predvsem pa prenačljivi sklepi, precej zavajajoči. Pravo je namreč specifičen vir, ki sam po sebi in brez primerjav z drugim gradivom kaže na neko idealno stanje, kakršno so želele oblasti, v praksi pa je bilo pogosto precej drugače. Implementacija zakonskih predpisov je največkrat zaostajala za samim izdajanjem zakonov ali pa do nje sploh ni prišlo. Še posebej v dobi nastajanja moderne države je prihajalo do kopice novih zakonskih predpisov, ki so posegali na vsa področja človeškega življenja, zato so ljudje potrebovali precej časa, da so jih vsaj deloma, če že ne v celoti sprejeli. Šele z obsežno analizo nadzornih in kaznovalnih mehanizmov ter primerjavo sodnih procesov kršiteljev predpisane zakonodaje bi lahko prišli do realnejše podobe pravnega stanja v določenem

¹ Članek zaradi dolžine objavljamo v dveh delih. Drugi del bo objavljen v naslednjem *Glasniku SED* 55/1–2, 2015 (op. ur.).

² Gre predvsem za gradivo iz 20. in 30. let 20. stoletja, ki se nanaša na dele Koroške in Štajerske.

času. S kombinacijo takšnih analiz bi dobili oris, ki bi vseboval pogled od zgoraj navzdol in od spodaj navzgor ter tako poleg pravnih predpisov upošteval tudi posameznikove strategije spoštovanja ali kršenja zakonskih ali drugih normativov. Kljub pomanjkljivosti, ki jih tovrstna analiza vsebuje, ostaja pravo poveden in pomemben vir. V primerjavi z družbeno-kulturnim kontekstom nam odstre ples v njegovem širšem kontekstu. Vendar je zato treba poznati tudi razvoj in spreminjanje pravnega sistema v času. V besedilu tako skušam pojasniti določene zgodovinske procese razvoja samega prava in nekatere njegove učinke, ki so se posredno ali neposredno nanašali na plesno kulturo.

Časovni okvir raziskave sega od konca srednjega in začetkov novega veka, ko so nastali temeljni dokumenti deželnega prava, t. i. deželni ročini, do sredine 20. stoletja. Gre za pol tisočletja dolgo obdobje, v katerem je samo pravo doživelo precejšen razvoj, obenem pa je prišlo na območju današnjega slovenskega etničnega ozemlja do izrazitih kulturno-zgodovinskih sprememb. Pri dojetju prava je nujno treba upoštevati tudi, da je bilo današnje slovensko etnično ozemlje del posameznih dežel, ki so bile etnično mešane³ in večjezične. Zakone je zato treba obravnavati zunaj etničnih kategorij,⁴ saj praviloma niso bili vezani nanje.

Izdani zakoni so bili pisani v nemščini, le občasno prevedeni tudi v druge jezike. Prevajanje nekaj stoletij starih nemških besedil je lahko precej zapleteno. Zato sem ob prevodih ali povzetkih mestoma navedel posamične izraze, za katere menim, da bi lahko izražali večje ali manjše pomenske premike, ki so lahko nastajali postopoma, z vedno večjo časovno oddaljenostjo, zaradi omejenega obsega pa iz navedenih delov predpisov ne navajam celotnih izvornih navedkov.

Habsburško monarhijo, od leta 1867 imenovano Avstro-ogrsko monarhija, so sestavljale dežele. Območje današnjega slovenskega etničnega ozemlja je po večini sodilo v dežele Kranjsko, Štajersko in Koroško. V raziskavi sem pravo teh treh dežel primerjal s predpisi, ki so veljali v drugih deželah monarhije in drugod po Evropi. V obravnavi plesnih uredb in redov pa sem primerjal podatke s Kranjskega s podatki iz drugih delov monarhije, predvsem z Dunaja.

V prvem delu članka zato pozornost namenjam predvsem okoliščinam plesa, ki jih je mogoče razbrati iz pravnih normativov, v drugem pa nekoliko konkretnjšim predpisom, ki so povezani s plesnimi dogodki.

Pravo, ples in plesne okoliščine od poznega srednjega veka do obdobja absolutizma

Pravo je sistem, ki je nastajal in se neprestano dopolnjuje, spreminja in prilagaja glede na družbeno-kulturne potrebe. Deželno

pravo, ki je služilo za osnovo poznejšemu pravu pod združenim habsburškim žezlom, je nastajalo v okvirih ravnovesja moči med plemiči in vladarjem. Kakor je opozorila Katja Škrubej (2010: 149–192), je patrimonializacija prava na Slovenskem potekala od spodaj navzgor, tako da so se dežele kot upravne enote razvijale počasi in postopoma, na osnovi različnih oblik avtonomije zemljiških gospodov, mest in podeželja. Poznejša monarhija zato ni nastala kot oblika centralne monarhije,⁵ temveč kot deželna monarhija, kjer je prihajalo do več stoletij dolgih pogajanj med deželnimi stanov in vladarjem o priznavanju posamičnih pravic in suverenosti. Šele z absolutizmom se je pravni sistem v monarhiji dokončno poenotil. Pred tem so bile pravne regulacije v večji meri vezane na posamične dežele. Zaradi pogajanj deželnih stanov z vladarjem so posledično nastale precejšnje razlike med deželnimi pravi (prav tam). V takšnem pravnem sistemu je bilo v ospredju predvsem reševanje zakonodajnih in izvršnih problemov oblasti, ne pa obrobni pojavov, kot so bile oblike zabav in prostega časa podložnikov. Vladar je najprej reševal prioriteta področja – davščine, vojsko in sodstvo.

Na danes večkrat napačno predstavo, da so imeli vrhovni predstavniki državne oblasti v habsburški monarhiji v vseh fazah njegovega razvoja monopol nad pravom, je opozorila tudi Škrubejeva:

pravo ni monopol državne oblasti, zlasti ne v dolgih stoletjih pravnega partikularizma, se je treba zavedati, da celo zemljiški gospodje (fevdalci), ki so javno oblast celo partimonializirali, tega monopola dejansko niso imeli niti tam, kjer so želeli. Celo v primerih samovoljnih zemljiških gospodov, ki si jih še preveč tipsko predstavljamo danes, je bila samovolja kot takšna prepoznana, ker se je vedelo, katera pravila, tj. kateri konkretni *ius proprium* (v smislu *mos regionis* in *mos maiorum*) bi morali upoštevati. (Škrubej 2010: 192)

Pravo je bilo izraz ravnovesja moči med posamezniki⁶ ter sožitje bolj ali manj velikih, razmeroma avtonomnih in med seboj povezanih pravnih sistemov. Naj je šlo za formalne oblike prava, ki so jih predpisovali fevdalni gospodje ali deželni ročini, ali neformalno pravo, kakršno se je ustno prenašalo predvsem med kmečkim prebivalstvom, vsako je imelo svoj pomen. Danes si pogosto poenostavljeno predstavljamo, da je bilo kmečko prebivalstvo povsem brez pravic, saj analiza pravnih virov jasno kaže, da so bili sistemi prava na lokalni ravni lahko razmeroma različni⁷ (Vilfan 1996: 119–142; Škrubej 2010). Utemeljeno lah-

5 Primer centralne monarhije je bila Anglija, kjer se pravni sistem s podeljevanjem pravic in priznavanjem suverenosti ni razvijal v takšni obliki pogajanj kot pri Habsburžanih, ko so ti vzpostavljali svojo oblast (Škrubej 2010: 218).

6 Izraz moči je bil tudi vir pravnega partikularizma, ki je vrhunec doživel med 10. in 13. stoletjem. Posledica tega je bila dolgotrajen sistem različnih oblik prava za posameznike, tako je za kmete veljalo eno pravo, za fevdalce drugo itn. (Vilfan 1996: 119–142).

7 Vprašanje avtonomije na podeželju sicer skriva logiko fevdalizma, da podložniki niso imeli pravic, a je bil pojav prava vendarle zapletenejši. Partikularizem je pojav, ko ljudje pred zakonom sicer niso bili enaki, a so imeli kljub temu vsak svoje pravice. »Izhodiščno lahko rečemo, da so zemljiški gospodje nad kmetih imeli oblast, a so po vsebini krajevno veljavnih pravil (*mos regionis*), četudi zgolj pravil neke soseske (*mos maiorum*), od začetka do konca fevdalne dobe praviloma spraševali tudi svoje podložne kmete. Takšna trditev predpostavlja, da so kmetje delno – če že ne formalno, vsaj dejansko – uživali pravno in poslovno subjek-

3 Pojem etnične mešanosti jemljem nekoliko s pridržkom, saj so identifikacijski procesi od poznega srednjega veka do sredine 20. stoletja izjemno zapleteni in marsikdaj o njih nimamo niti podatkov. Zato tudi oznako slovenski/-a/-o uporabljam izključno v sodobnem pomenu besede, saj je v določenih obdobjih, ki jih obravnavam v besedilu, sploh še niso poznali. Upoštevati pa je treba tudi dejstvo, da so se ljudje do 19. stoletja opredeljevali predvsem v lokalnih in deželnih/regionalnih okvirih.

4 Tudi v tem primeru so izjeme, in sicer v primeru, ko se sami zakoni sklicujejo na posamične etnične skupine, npr. na Rome. Za to obravnavo to ni pomembno, saj zakonov, ki bi poudarjali posamezne etnične skupnosti, med obravnavo v tem besedilu upoštevanih zakonov nisem našel.

ko sklepamo, da so lokalni zemljiški gospodje razne oblike neformalnega prava, povezanega s plesno kulturo in zabavo, spoštovali ali bili pred vse večjo diferenciacijo plemstva od drugih socialnih skupin celo udeleženci nekaterih plesnih dogodkov, ki so potekali v okvirih ustaljenega neformalnega pravega reda.

Organizacija zabav in prostega časa je bila stvar običajnega prava in se je le deloma vezala na pravo, ki so ga predpisovali zemljiški gospodje. Neposredne povezave običajnega prava in prava zemljiških gospodov so izhajale npr. iz plačevanja davkov za ples, posredne pa, npr., iz podeljevanja pravice krajem do letnih sejmov, ki se jim je vsaj že od 16. stoletja naprej pridruževal ples. Vse drugo dogajanje ob plesnih dogodkih je bilo povezano s pravom, ki se je prenašalo ustno in, žal, danes z izjemo posamičnosti, ni poznano.

Najzgodnejše oblike deželnega prava so v deželnih ročinah, ki so se v več stoletjih dopolnjevali v obliki vladarjevega podeljevanja posamičnih privilegijev. Prvi privilegiji so nastajali na Štajerskem v 12. in 13. stoletju⁸ in postali pravna predloga tudi za Koroško in Kranjsko; dobili sta jih v 14. stoletju (Vilfan 1996: 200). Ročini, ki so bili eden glavnih virov pri preučevanju vprašanj plesne kulture poznega srednjega in predvsem zgodnjega novega veka, so urejali predvsem tri področja, in sicer vprašanja o davkih in dajatvah, o sodni oblasti in o vojski. Druga področja so bila bolj ali manj prepuščena lokalnim zemljiškim gospodom in drugim neformalnim oblikam prava. Ročini so sicer dokaj zgodnji vir za obravnavo historično-antropoloških vprašanj, povezanih s plesno kulturo, a tudi dokaj skromen in le posreden. Kažejo pa na povezanost spodnjeavstrijskih dežel,⁹ kamor so sodile Kranjska, Koroška in Štajerska, s širšim prostorom, saj so bile pravne regulative tudi drugod razmeroma podobne (Jung 2001).¹⁰

Ročini samega plesa neposredno ne omenjajo, zato je treba pogledati kontekst plesnih dogodkov, s katerim so povezani. Pri tem so nam lahko v veliko pomoč tudi policijski redi, ki deželne ročine dopolnjujejo s konkretnimi zapovedmi, kaznimi, prepovedmi ipd. Ples in oblike zabave so bile po vsej Evropi povezane z uživanjem alkohola, predvsem vina in piva, od zgodnjega novega veka naprej tudi žganja. Uživanje alkohola je bilo pogosto čezmerno, kar je lahko imelo negativne posledice, ki so jih oblasti želele preprečiti. Čezmerno pitje so preganjale, obenem pa so ga označile tudi za brezbožnost in bogokletnost. Policijski

tivito mnogo prej, preden sta jim bili načelno priznani najprej s patentni razsvetljenih absolutistov, nato pa dokončno z buržoaznimi ustavami. « (Škrubej 2010: 193)

8 Štajerski privilegiji veljajo tudi za eno zgodnejših oblik tovrstnega prava v Evropi.

9 Delitev avstrijskih dežel je opravil cesar Maksimiljan (1459–1519); razdelil jih je na gornjeavstrijske dežele (Tirolska in prednje dežele) in dolnjeavstrijske (Zgornja in Spodnja Avstrija ter notranjeavstrijske dežele – Štajerska, Koroška, Kranjska s Pazinsko knežijo, Goriška in Trst) (Otorepec in Matić 1998: 77).

10 Jungova je opravila zelo obsežno analizo zgodnjih pisnih virov – ne le pravnih – na celotnem nemškem jezikovnem območju, primerjalno pa še nekaj drugih virov, s katerimi se dopolnjujejo viri na Slovenskem. S primerjavo lahko ugotovimo, kako so bile obravnavane dežele vpete v širši, v prvi vrsti avstrijski pravni sistem, ker pa so posamični dokumenti služili kot pravne predloge, pa še v pravne sisteme drugod po takratni Evropi. Tudi zaradi obsežnega objavljenega etnografskega gradiva avtorico večkrat navajam za primerjavo ali dopolnilo lastnih ugotovitev (Jung 2001).

red za Kranjsko iz leta 1542 omenja, da zaradi pitja človek izgubi pamet, iz česar izvirajo blasfemija, uboji, pregrehe in hudo delstva (Policijski red 1542).

Hrana in pijača sta bili integralni del plesnih in drugih oblik zabave. Analiza policijskih redov in kaznovalne politike v poznem srednjem in zgodnjem novem veku na področju današnjega nemškega mesta Kurmainz je pokazala podobne probleme, kot so jih imele oblasti v habsburški monarhiji. Hrana in pijača sta bili ob plesnih dogodkih, predvsem na porokah in žegnanjih,¹¹ prav tako pa še ob pogrebnih slovesnostih, krstih in podobnih, s plesom povezanih dogodkih, v obeh oblasti problem, saj sta bili pogosto vzrok, da je gostitelj ob tem celo obubožal. V Štajerskem deželnem ročinu iz leta 1635, ki je prepis predloge iz 16. stoletja, lahko med drugim zasledimo:¹²

Opazili smo, da se na porokah s popivanjem, čezmerno hrano in z razkošjem dogaja brezbožnost. Pregrehe se delajo tudi z neprimernim oblačenjem rokodelcev in dni-narjev ter sploh s kršenjem reda. (Landhanduest 1635: f.¹³ 49)

Da je bila v obeh oblasti čezmerna potratnost na zabavah velika težava, lahko sklepamo tudi iz tega, da je takšnih zapisov več. V deželnem ročinu za Kranjsko iz leta 1687, ki ima na strani 169 povsem enako besedilo, kakršno najdemo že v štajerskem ročinu, in govori o omenjenem razkošju hrane in pijače na porokah. Očitke o potratnosti zabav, ki naj bi ljudi pehale v revščino, lahko nato spremljamo vse do 20. stoletja, saj jih je v svojem nasprotovanju plesu pogosto izražala tudi Cerkev. Drugi pogost očitek Cerkve pa se je nanašal na čezmerno pitje alkohola ob plesnih zabavah.

Regulacije konzumacije alkohola lahko najdemo vsaj že v policijskih redih iz 16. stoletja. Za pijanost je bila v policijskem redu za Kranjsko takrat zagrožena kazen, ki pa je bila odvisna od tega, kateremu stanu je pripadal posameznik. Kmetom in drugim pripadnikom najnižjega stanu je bila zagrožena kazen od štirih do osmih krajcarjev, meščanom kazen osem ali 16 krajcarjev, vitezom in plemstvu 16 krajcarjev ali pol goldinarja,¹⁴ gosposki od polovice do celega goldinarja, grofom pa od enega do dveh goldinarjev. Povratnikom, ki so jih oblasti obravnavale trikrat ali večkrat, so lahko prepovedali uživanje vina ali jih kaznovali z zaporom ob kruhu in vodi (Policijski red 1542: f. IV–VI).

Takšno poseganje oblasti v javna ali zasebna druženja je treba razumeti tudi v luči discipliniranja ljudi in uravnavanja njihovih zabav in drugih dejavnosti v prostem času. Alkoholizem je

11 Žegnanje tu pomeni praznovanje godu farnega zavetnika. Na Slovenskem poznamo še druga poimenovanja, npr. lepa nedelja, proščenje, opasilo idr.

12 Ker gre za staro besedilo, ki ga ni mogoče dobesedno prevesti, prav tako je zapis neskladen z današnjimi slovničnimi standardi, besede pa imajo več različnih pomenov, od katerih nekateri danes sploh ne obstajajo več, ga navajam po vsebini. Zavedam se, da je mogoča tudi drugačna interpretacija, ki jo prinese drugačen prevod.

13 Označevanje strani v tem času ni bilo poenoteno, kakor je danes, zato s črko f. označujem folio, torej list, ki lahko obsega dve, včasih tudi štiri strani. Večkrat niso oštevilčeni niti listi, zato v takem primeru strani ne navajam in uporabljam oznako b. n. s. (brez navedbe strani).

14 V izvorniku je navedena oznaka *Reinisches Gulden*, tj. renski goldinar, ki je bil enakovreden florintu, v splošni rabi pa je bila bolj poznana beseda *rajniš*.

bila ena glavnih tarč, na katero so se osredinile oblasti. Z reguliranjem zabav in uživanja alkohola so želeli doseči vsaj dvoje. Prepovedi so imele v prvi vrsti pomembno družbeno vlogo, saj je bil namen obvarovati družinske proračune pred propadom in s tem zavezati poslabševanje gospodarskega položaja podložnikov. Drugi cilj, ki je bil povezan s prvim, je bil doseči povečevanje delovne discipline. Težnja po nadzorovanju brezdelja in uživanja alkohola je bila pomembna pri poskusih, da bi dosegli večjo delovno storilnost podložnikov (Härter 2005: 749).

Ples in zabava v poznem srednjem in zgodnjem novem veku ni sta bila povezana le s uživanjem hrane in pijače, ampak pogosto tudi z igrami, ki so jih igrali tudi za denar. Policijski redi in deželni ročini so lahko ples in igre obravnavali z istimi predpisi. Pri igrah so omenjene predvsem igre s kockami in kartami, ki jih je oblast skušala zatreti, a se ji to ni nikoli povsem posrečilo. Policijski red za spodnjeavstrijske dežele iz leta 1527 navaja, da je rokodelcem prepovedano postavljanje igralnih miz na odprte prostore, prav tako je prepovedano posedovanje, igranje in uporaba prilagojenih (?) igralnih kock (izv. *valsche wurfel*) in kart. Če kateri od družabnikov vidi prekršek zoper ta red ali kakšne druge prestopke, naj to naznani županu ali sodniku. Da je bilo igranje iger problem, ki je imel že v tistem času dolgo zgodovino, kažejo tudi spoznanja Vere Jung (2001: 41).

Nadzor in regulacijo tega področja, predvsem da bi spodbujali večjo delovno storilnost in pobožnost, je narekovala tudi Cerkev. Kakor ugotavlja Jungova je bilo pri tem pomembno tudi zasramovanje žensk, ki so se udeleževale tovrstnih iger (nav. delo: 41–43). Igre so v očeh tako cerkvenih kot posvetnih oblasti podobno kakor uživanje alkohola in ples veljale za nepotrebno in nekoristno potratno časa. Posvetne oblasti plesa, uživanja alkohola in zabave sicer niso prepovedovale, a so si jih z zakoni prizadevale omejiti, cerkveni zastopniki pa so vsaj na deklarativni ravni skušali temu nasprotovati. Odnos cerkve do tega vprašanja lahko razberemo tudi v delih Janeza Svetokriškega. V priročnikih je igre in kartanje grajal predvsem, ker naj bi to bilo zapravljanje koristnega časa, ki bi ga bilo treba izkoristiti za boljše namene, kakršna sta delo ali molitev. Cerkveni nadzor se je izkazal predvsem v želji po nadzoru in organizaciji časa. Eden glavnih baročnih pridigarjev na Slovenskem je ples in igre grajal kot izgubo časa.

Sakaj vy sdaj, slasti u pustu, cell dan, cell teden nenuznu, inu nepridnu, nemarnu in greshnu ta shlahtni zhas dopernasshate s pyanzhvajnom, s plesom, s igranjom, inu s drugimi Kratkimi zhassi, inu nespumnite, koku shlahten je ta zhas Katerim bi vy lakku Nebu si mogli sashlush, kadar bi leta nuznu dopnesli k'zhastu. (Svetokriški 1641: 254)

V enem od svojih drugih priročnikov dodaja:

Nejste li vy shlishali, de v' Prashnike terbei Boga zhastiti, po Zerkuah hoditi, inu molit; vy pak cel dan quartate, jgrate, pianzhuate, klafate inu druge grehe tribute, je letu boshio bessedo poslushat, inu bugat? (Svetokriški 1707: 479)

Kljub temu, da so igranje in uživanje alkoholnih pijač tako cerkvene kot posvetne oblasti skušale prepovedati, jim to ni uspelo. Avstrijski cesarji so izdali več patentov, ki so vsebovali natančna navodila z navedbo prepovedanih iger in predvidenih kazni za tiste, ki prepovedi ne bi spoštovali. Marija Terezija je v času svoje vladavine zaradi neuspešnosti pri preganjanju patente večkrat

ponovila (Saurau 1744; Herberstein 1753; Maria Theresia 1765; Auersperg 1765). Ples in igre so bili v tem času med seboj zelo povezani, saj jih pravo obravnava v isti kategoriji. Policijski red (1527), ki je veljal tudi na Kranjskem, poleg iger v istem odstavku obravnava tudi ples rokodelcev in jim prepoveduje, da bi v javnosti plesali z ženskami nižjega stanu (izv. *gemeinen Frauen*). Kot kaže, so se vsaj pripadniki nižjih stanov pri plesu med seboj večkrat mešali, zato so morale biti priložnosti, kraji in časovna obdobja zanje enaki. Prav tako pa predpis izraža željo pripadnikov elite po zunanem razlikovanju pripadnikov stanov v oblačenju kot tudi obnašanju. Slednje je jasno iz Leopoldovega policijskega reda iz leta 1673, ki je določal, kako razkošne so lahko zabave posamičnih družbenih razredov. Ljudje, ki so sodili v prvi razred, so lahko na porokah pojedli hrane in popili vina za 100 goldinarjev, privoščili so si lahko tudi cvetlične aranžmaje in posebej še trobentača (izv. *Trompeter*) in bobnarja (izv. *Hertzpauken*). Ob drugih priložnostih pa so se lahko pogostili za 20 goldinarjev.¹⁵

Drugi razred ljudi, kamor so med drugim sodili tudi plesni mojstri, so lahko priredili poročne zabave, ki so stale do največ 50 goldinarjev, imeli so lahko tudi trobentača. Ob drugih priložnostih so lahko priredili pojedine za 15 goldinarjev.

Tretjemu razredu na porokah trobentač ni bil več dovoljen. Poročne gostije so morali omejiti na 30 goldinarjev, vključno z vinom, druge priložnosti, ob katerih so sledile pogostitve, pa, vključno z vinom, na 10 goldinarjev.

Četrty razred ljudi je lahko za poročna slavlja z vinom zapravil 20 goldinarjev. Ob drugih priložnostih so za pogostitev lahko porabili pet goldinarjev, vino ni bilo všteto. Na osebo naj bi ga porabili le četrtnino mere.¹⁶

Najnižji, peti razred si je lahko privoščil poročne obede za 10 goldinarjev, vključno z vinom. Omenjeno pa je tudi, da kjer je še v navadi t. i. *Kindlmahl*,¹⁷ lahko zanj porabijo pet goldinarjev (Policijski red 1673).

»Nečisti kmetje« in prvi ples

Policijski redi so gotovo vplivali na vedenje ljudi. Ne le, da so bili prisiljeni v izražanje zunanjih znakov, po katerih so kazali svojo razredno pripadnost, ampak je predvsem v 17. in 18. stoletju prihajalo tudi do precejšnjih razlik v moralnih merilih. Vedenjske vzorce na zabavah je sodoločal tudi družbeni status. V veliki meri je to veljalo tudi za spolnost. Janez Polajnar v raziskavi vzporna in širjenja meščanskih idealov in morale ugotavlja:

Vedenjska pravila in norme so bile vse do 18. stoletja postavljene izrazito v okviru strukturno oblikovane morale in so bile daleč od univerzalnih. Najnižji sloji so bili v družbeni hierarhiji namreč tako oddaljeni, da so bila pravila in norme v odnosu do njih popolnoma drugačne. Tako npr. nekatera moralno nesprejemljiva opravila v družbi po stanu enakih (npr. preoblačenje) v primeru njihove pri-

¹⁵ Opozoriti gre, da policijski red določa še precej drugih stvari: oblačilni red, po razredih določeno rabo jedilnega orodja, količino porabljenega voska za razsvetljavo idr. Na začetku vsakega od razredov je obsežen seznam, ki določa, kateri poklici in stanovi sodijo v kateri razred. Zaradi obsežnosti navajam v besedilu le povzetek dela, ki se nanaša na porabo hrane in alkoholnih pijač.

¹⁶ V besedilu je navedeno le »ein Viertel«, t.j. četrtnina ali četrtak.

¹⁷ *Kindlmahl* je bila gostija ob krstu otroka.

sotnosti (npr. služabnikov) niso sprožala enakih občutij. Občutek sramu ima, kot je zapisal Elias, tako predvsem družbeno funkcijo in se je oblikoval predvsem v skladu z družbeno strukturo. (Polajnar 2008: 8)

Občutka sramu, povezanega z zadovoljevanjem telesnih potreb, predvsem po spolnosti, je bilo bistveno manj kakor v času, ko so se uveljavili nazori meščanske etike. Upodobitve plesov kmetov iz zgodnjega novega veka kažejo, da je bila spolnost v vsem srednjeevropskem prostoru pomemben in integralni del plesne kulture. Slikovni viri namreč vsebujejo večkrat tudi podobe spolnosti ali elemente izrazite spolne konotacije (Jung 2001: 50–54 in dodatek z upodobitvami). Spolna svoboda je bila vse do 18. stoletja večja kot pozneje, kar pa ne pomeni, da spolnost ni bila regulirana. Slednje je mogoče sklepati tudi iz tega, da najdemo v vseh deželni ročinih poglavja, namenjena spolnim deliktom. Deželni ročini večkrat omenjajo neprimerno vedenje kmetov. Predvsem je to v poznem srednjem in novem veku omenjeno v povezavi z enim glavnih plesnih dogodkov v koledarskem letu – žegnanjem. Žegnanje je na pragu novega veka dobilo dvo-delno obliko, kakršno poznamo še danes. Prvi del je cerkveno bogoslužje, drugi pa zabavni del s sejmom, plesom in drugimi oblikami zabave. Pravna določila so se tako nanašala predvsem na zabavo in dogajanje na sejmih. V deželnem ročinu za Kranjsko je bilo določilo: »Če opravijo kmetje na sejmih ali žegnanjih kakšno nečisto dejanje, jih dobite in privedite pred našega sodnika« (Landts-handvesste 1678).

V ročinu dežele Štajerske iz leta 1583 je vladar ukazal, da je treba vsakogar, ki opravi nečedno dejanje, kaznovati z denarno kaznijo in še s kaznijo javnega ponižanja. Navedeno je, naj bo kazen odvisna od tega, kako hud je bil prestop (po Landhanuest 1583: f. 48).

Težava z zapisi iz tega obdobja je v tem primeru precejšnja, saj besede *vnzucht*, ki se pojavlja v izvornem besedilu in je srednjega pomena za razumevanje, ni mogoče nedvoumno prevesti. Avtorji različnih povzetkov in prevodov niso enoti, kaj naj bi pomenila. Označuje lahko neko spolno aktivnost (Jung 2001), ki je nedvomno povezana s plesom, ali pa motenje sejmskega miru (Nared 2008: 77). O spolnosti in njeni povezanosti s plesom, ki je bila obenem problematična za oblast in o kateri se lahko sklepa tudi iz drugih sorodnih pravnih virov, je pisal Karel Härter, ki je opozoril, da je bila primarna naloga policijskih virov preprečevanje razuzdanosti na takšnih dogodkih (Härter 2005: 735).

Ne glede na prvotni pomen besede je bila spolnost močno povezana s plesno kulturo. Temu primeren je bil tudi odnos katoliške cerkve do plesa. Analiza patrističnih in drugih srednjeveških besedil je pokazala, da je bil cerkveni odnos kompleksen, a je načelno nasprotoval plesu. Eden od razlogov, zakaj mu je nasprotoval, je gotovo poželjivost telesa, ki naj bi jo ples spodbujal.¹⁸ Kljub temu, da je duhovščina bdela nad izvajanjem mo-

ralnih norm, se ravno v pravu kaže kolizija njihovih interesov. Duhovniki so lahko imeli vsaj še v 17. stoletju od plesov in zabave denarni zaslužek. Deželni ročini namreč večkrat omenjajo pravico do gostiln, ki delujejo že dlje časa, druge pa naj bi zaprli (npr. Landhanduest 1660). Gre za pravico do t. i. *Bannmeile*, pri kateri so gostilne v trgih in mestih (poleg teh pa še druge rokodelske dejavnosti, kot so kovaštvo, izdelava čevljev in oblek), največkrat v bližini farnih cerkva, imele pravico do monopola v krogu ene ali poldruge milje. Lastniki teh gostiln so bili ob koncu srednjega in na začetku novega veka pogosto duhovniki ali cerkovniki (Otošec in Matič 1998: 71). Več je bilo plesov, večji je bil dohodek lastnikov, saj je bil ples, kot že omenjeno, povezan vsaj s porabo alkoholnih pijač in hrane, s tem pa z zaslužkom gostilničarjev. Plesi pa niso bili povezani zgolj s prodajo pijače in hrane, temveč nekateri tudi z določenimi denarnimi dajatvami. Konec srednjega veka se je začelo postopno uveljavljanje pravic krajev do sejmov ob žegnanjih. Te pravice so podeljevali zemljiški gospodje, ki so obenem zagotavljali sejmski mir, s tem pa sejmstvo tudi spodbujali, saj jim je trgovina prinašala dobiček. Podeljevanje pravice do sejma je bilo posredno, a pomembno povezano s plesom. Poleg sejmskega miru, ki so ga zemljiški gospodje morali zagotavljati, so morali zagotoviti tudi pravico do svobodnega plesa. Pobudniki plesa, ki so bili večinoma mladi, pogosto neporočeni moški, so morali za to pravico zemljiškemu gospodu plačati vnaprej določeno vsoto denarja. S tem denarjem je bil zemljiški gospod zavezan, da tudi sam odpleše prvi ples in s tem simbolično zagotovi pravico do miru in svobodnega plesa (prav tam).

Podeljevanje sejmske pravice je mogoče povezati z nekaterimi šegami pravnega značaja. Janez Vajkard Valvasor v *Slavi Vojvodine Kranjske* na več mestih omenja ples ob žegnanjih in njegovo odkupovanje oz. pravico do prvega plesa. Za prebivalce Reke na Hrvaškem je o začetku tega plesa zapisal:

Ob prošenjih tudi tu plešejo. Začne se koj po kosilu. Pri tem se razlega samo godba na piščali. Prvi ples pripada glavarju v Kastvu. Ta ga da, komur hoče. Drugi in tretji pripadata sodnikom. Ostale plese pa prodajo godci, namreč piskači. Ti pridejo še pred plesom h glavarju ter mu zagodejo, zagodejo tudi obema sodnikoma in naposled tistemu, ki mu je glavar dal ples. Le tega odvedejo njegovi sorodniki ob vselem sviranju, kakor v triumfu na plesišče. (Valvasor 1977: 138)

V poznem 16. in na začetku 17. stoletja se je začel proces, v katerem so se fevdalci vse bolj odmikali od kmečkega prebivalstva. Pobiranje denarja za ples in pravico do prvega plesa so postopoma začeli izvajati fevdalčevi namestniki, tj. sodniki, župani, uradniki, celo duhovniki idr. (Jung 2001: 124–143).

Tudi Valvasor je omenil župana v Istri, ki je imel ob žegnanjih pravico do prvega plesa.

»Pri tem (žegnanju op. a.) tudi plešejo. Prvi ples pripada županu; ta ga proda za tri libre (ki dado 40 krajcarjev).« (Valvasor 1977: 144)

Zgodnjenuoveška dajave za ples se je postopoma preoblikovala. Prvotni nosilci pravice do prvega plesa so postali nepomembni, vendar se je ta oblika plesnega dogodka razvila v več drugih, v katerih lahko zasledimo nekatere ostaline pravice do plesne svobode. Hierarhija, po kateri je imel pravico do prvega plesa fevdalni gospod ali njegov namestnik, se je postopoma zabri-

¹⁸ Analizo, ki obsega različne poglede cerkve na ples, je opravila Julija Zimmermann v knjigi *Teufelsreigen-Engelstätze: Kontinuität und Wandel in mittelalterliche Tanzdarstellung*. Poleg spolnosti omenja še več razlogov, zakaj je v tem obdobju cerkev zavračala ples: interpretiranje plesa v povezavi s poganskimi koreninami; zavračanjem nekaterih praks, npr. plesa in petja, se je hotela prva cerkev distancirati od vplivov takratnih drugih in novonastajajočih religij; želela je doseči tudi reformacijo religije in moralnih standardov v krščanskem smislu, s čimer bi se hkrati ustvaril tudi nov in drugačen socialni red (Zimmermann 2006: 60–65).

sala, pravica do prvega plesa pa je prešla na lokalno fantovsko skupnost. Tako so organizatorji, predvsem razne fantovske skupnosti, postali ne le organizatorji, ampak so tudi začeli prvi ples oz. ga na takšen ali drugačen način vodili. Tudi to trditev podpirajo Valvasorjeva pričevanja, na primer o plesu na žegnanoju pri Vipavcih.

Za žegnanje proda duhovni neporočenemu mladeniču (ali mlademu kmečkemu fantu) prvi ples; le ta spet proda dva plesa dvema drugima. Tako pleše on prvi, za njim drugi in potem tretji. Po teh treh plesih znova trikrat zaplešejo, pri čemer postane prvi zadnji in drugi prvi. Ko spet trikrat zaplešejo postane prvi tisti, ki je prvotno bil zadnji. Ko je prvo rajanje minilo, tedaj gredo zapovrstjo plesat vsi drugi in se pri plesu vedno menjavajo, da postane prvi zadnji, tako dolgo, dokler ne pride na vsakega vrsta, da postane prvi. Medtem pa ne sme nihče menjati svoje plesalke. Zato plešejo tikoma drug za drugim v nepretrganih vrstah in tudi dekleta, ki so z njimi plesali, morajo stati ob strani v vrsti. Nato se posvetujejo in pogovore prvi trije fantje, ali bi menjali plesalko in si drugo izbrali. Kar ti trije sklenejo, to morajo tudi drugi storiti, tako da obdrži vsak svojo plesalko ali pa si vzame drugo, kakor se pač glasi sklep. Če so častiti gospodje triumvirji ali trije plesni mojstri sklenili zadnje, si vsakdo izbere od deklet tisto, ki mu je všeč. Nato se po prejšnjem redu spet začne ples. Ko je spet na vsakega in na vsako prišel prvi ples, se gredo prejšnji trije plesni voditelji znova posvetovat kakor poprej; in kar sklene plesni posvet po tem, se pri plesu ravnaajo. To traja, dokler sonce ne zaide, znamenje, da morajo vsi nehati plesati. (nav. delo: 132)

Prav Valvasorjeva *Slava vojvodine Kranjske* je eden najzgodnejših virov, ki govorijo o nekaterih oblikah neformalnega prava, povezanega s plesom. Opisi razkrivajo razvoj določenih šeg in navad, ki so se, kakor je ugotovil tudi Härter, razvijale med drugim tudi pod vplivom države (Härter 2005: 736). S postopnim poenotenjem pravnega sistema, ki ga je prinesel absolutizem, so se lokalne različice pravnih sistemov začele umikati. Postopna implementacija pravnih določil je bila pomembna za razvoj nekaterih šeg in navad, tako v plesni kulturi kot širše. Tako so se nekatera pravna določila, ki so izvirala še iz srednjega veka, ohranila le kot del s plesom povezanih šeg in navad, pogosto s precej spremenjeno prvotno funkcijo.

Dajatve in kazni, povezane s plesom, od zgodnjega absolutizma do začetka 20. stoletja

Eno pomembnejših prelomnic v zgodovini prava je prineslo razsvetljenstvo, ki je bilo v politično-pravnem smislu povezano z absolutističnimi težnjami vladarjev. Že s Karlom VI. Habsburškim, ki je vladal med letoma 1711 in 1740, so se začele kazati nove smernice v razvoju sprva političnega, pozneje pa še pravnega absolutizma (Vilfan 1996: 365–367). Šele z vzpostavitvijo absolutističnega birokratskega aparata so se začele pojavljati težnje k poenotenju pravnega sistema (po Zupančič idr. 1989: 67). Proces je svoj vrhunec doživel pod vladavino Marije Terezije in njenega sina, sprva sovladarja, po njeni smrti pa cesarja Jožefa II. S teorijami o razumskem naravnem pravu in o absolutni državi v 17. in 18. stoletju je vlogo vrhovnega zakonodajalca prevzel vladar, tj. človek, ki naj bi skrbel za dobrobit države, zato je moral poseči po sredstvih, ki so mu to zagotavljala. Pravo je bilo

eno takšnih orodij. Vrhovni zakonodajalec in nosilec moči je bil zato lahko le eden in je utelešal državno blaginjo (Schelp 2001: 242). Razvoj prava je v razsvetljenstvu potekal predvsem v smeri kodifikacije državnega prava in izoblikovanja absolutne moči vladarja. Pri tem sta Marija Terezija in Jožef II. trčila na precejšen odpor plemstva in Cerkve (Škrubej 2010: 240–241). Reguliranje plesov, iger, drugih oblik zabav, raznih javnih shodov ipd. je potekalo na način, ki je zagotavljal precejšen nadzor udeležencev. Oblast se je raznih oblik združevanja, predvsem plemstva in vse močnejšega meščanstva, bala, saj je bilo to okolje, v katerem so se lahko razvijale politične ideje, ki niso bile skladne z absolutističnimi usmeritvami države. Sicer se odklonilni odnos oblasti do različnih oblik združevanja posameznikov kaže v vsej zgodovini, a je enega od vrhuncev dosegel prav v absolutizmu. Dogodki, ki so bili nujno povezani z javnim ali zasebnim združevanjem posameznikov – takšen je bil, na primer, ples – so bili podvrženi precejšnjemu nadzoru in strogim regulacijam. Glede na obliko plesnega dogajanja, predvsem pa na skupino ljudi, ki se ga je udeležila, so se ukrepi vsaj še do začetka 19. stoletja precej razlikovali. Pripadnost družbeni skupini je določala, katerega plesnega dogodka se lahko posameznik udeleži. Na eni strani so bili bolj ali manj elitni plesi, t. i. bali,¹⁹ ki so se jih udeleževali premožnejši, na drugi pa razni plesi, ki so se dogajali predvsem v gostilnah ali drugih javnih prostorih. Plesi so bili načeloma odprti za javnost, redkeje za zaprte družbe, kjer je bilo za vstop potrebno vabilo. Poleg javnih plesov so potekali tudi plesi, ki so jih prirejali posamezniki v zasebnih prostorih (pri premožnejših pogosto imenovani kar hausbali²⁰). Na podeželju, predvsem med delavskim in kmečkim prebivalstvom, je bilo zasebnih plesov več, saj so nastajali spontaneje, kot del zasebnega zabavnega življenja in pogosto vezani na različna delovna opravila ali druge oblike preživljanja prostega časa. Absolutistična država je za postavitev, posebej pa za vzdrževanje svojega vedno večjega državnega aparata potrebovala precej denarja. Do 18. in v 18. stoletju si je tako izmislila vrsto posrednih ali neposrednih davkov, ki so se stekali v državno blagajno ali namenske sklade, npr. za podporo širotišnic (Vilfan 1996: 323). S plesom so bile povezane dajatve še ob koncu starega in na začetku novega veka. Fevdalnim gospodom so prinašale precejšen delež denarnih prilivov. Na mejnih območjih med posestvi zemljiških gospodov je zato večkrat prihajalo do sporov, pod katero jurisdikcijo spada ples in komu pripadajo dajatve, ki so bile povezane bodisi s plesom neposredno ali pa s kaznimi za nezakonita dejanja udeležencev plesnega dogodka (Panzer 1938: 2–3). Kakšne so bile dajatve, je bilo precej prepuščeno samovolji fevdalnega gospoda, in so se od kraja do kraja razlikovale. V času nastajanja moderne države in obdobju absolutizma pa je, kot je zapisal Martin Scheutz, nastala prva sistematična in enotna obdavčitev plesa, ki sega v leto 1708 (Scheutz 2008: 134). Organizacija plesa je bila povezana s pridobitvijo licence za ples oz. z dovolilnico za glasbo, ki so jo izdajali lokalni uradniki. V jožefinskem policijskem redu za Kranjsko, Koroško in Štajersko iz leta 1786 je v devetem in

19 Opozoriti je treba, da so bila poimenovanja *bal* in *hausbal* v rabi tudi med prebivalstvom nižjih socialnih skupin, vendar je mogoče z gotovostjo potrditi, da sta bili ti poimenovanja pri njih v rabi šele ob koncu 19. oz. na začetku 20. stoletja. Viri iz časa absolutizma nam pričajo zgolj o tem, kakšna poimenovanja so uporabljali pripadniki elite.

20 Glej prejšnjo opombo.

desetem členu zapisano, da potrebujejo kavarnarji, gostilničarji, varilci piva in tisti, ki nudijo popotnikom prenočišča, dovoljenje (t. i. *Lizenzettel*), če želijo imeti svoje prostore odprte dlje od dovoljene 21. ure, ne glede na to, ali imajo v prostorih glasbo ali ne. Podobno je veljalo tudi za pustne plesne v Gradcu, kjer brez licence plesa niso smeli prirediti. V predpisu, ki je določal nočno dogajanje, pa je isti policijski red prepovedoval glasbo ponoči brez predhodnega policijskega dovoljenja, saj je to spadalo h kršitvam javnega reda (Joseph II 1788: 268–269, 279).

Jožefinski policijski red iz leta 1788 poleg plesa brez pridobljene licence prepoveduje tudi zasebne ali javno uprizorjene komedije. Dodano je še opozorilo, da bodo kaznovani vsi, ki niso pooblaščenici za izvajanje plesnega pouka, a to vseeno počnejo. Zagrožena kazen za prekrškarje je bila 10 goldinarjev (nav. delo: 282). Koliko so se tovrstni predpisi resnično spoštovali in kako hitro so bili sprejeti, je težko ugotoviti. Vsekakor pa je trajalo kar nekaj časa, da so se dokončno uveljavili. To lahko vidimo tudi iz Policijskega reda Leopolda II., naslednika Jožefa II. V tretjem zvezku zbirke zakonov iz leta 1791 je določilo za spodnjeavstrijske dežele, ki uvodoma ugotavlja, da tako gostilničarji kot glasbeniki ne spoštujejo predpisov, ki so bili znani že iz jožefinskih časov.

»Že nekaj časa se opaža, da se gostilničarji in drugi, ki držijo glasbo, preden jo naročijo, ne javijo na uradih, da bi nabavili dovolilnico, kot so to dolžni storiti in kakor je predpisano v patentih in odlokih« (Leopold II 1791: 52).

Marija Terezija je v odloku št. 704 iz leta 1763 določila, da se del zbranega denarja na različnih balih, drugih oblikah plesov, prav tako tudi denarja, ki zbere ob ogledih komedij, vrhovodcev, ob igranju biljarda ali kegljanju idr., nameni kot vir pomoči za vzdrževanje kaznilnic (Joseph II 1786b: 169). Kolikšen je bil ta del in kako so plačevali, pa odlok v tej izdaji ni določal.

O plačevanju dajatev od plesa je precej natančnejši odlok št. 893 iz novembra 1766.

Javni ples in zbrane družbe so dovoljene, ampak se v njih ne sme maskirati. Poleg tega se sprejme ukrep, pri katerem mora organizator oddati tretjino ali četrtno dohodka od plesa, in sicer polovico od tega nameniti po doslejšnji navadi v blagajno za revne. Druga polovica pa naj se nameni sirotišnici na Dunaju, ki ji bo ob vstopu komisarjev, ki jih bodo zaposlili, izročena na vsak dan plesa. S preostalim pa je potrebno svoje stroške, ki so namenjeni uporabi, na najboljši mogoč način plačati. Posledično je potrebno po svojih ugotovitvah za vstopnice določiti ceno, ki se vam zdi najprimernejša. (Joseph II 1786c: 157)

V 19. stoletju so plesne licence izdajali že precej sistematičneje. Sklepamo lahko, da je razlog zato v uspešnejšem policijskem nadzoru in vse uspešnejšem uveljavljanju zakonov. V razglasu za Koroško iz 12. januarja 1877 so dajatve ob plesu precej natančneje opredeljene kakor pred tem.

Za zasebne plesne zabave ni treba pridobiti posebnega dovoljenja ali plačevati dajatev za plesno licenco. Za vsako izdano licenco za plesno glasbo je treba plačati licenčno pristojbino, ne glede na to, kje je kraj dogodka.

1. Za redute, javne in družabne plesne, se plača 5 goldinarjev,
2. za manjše družabne plesne ali plesne venčke, kjer obiskovalcev ni več kot petdeset, se plača pristojbino v višini 3 goldinarjev in

3. za navadne gostilniške plesne, ne glede na število obiskovalcev, se plača 2 goldinarja.

Denar se nameni v prid lokalnemu fondu za podporo revnih, licenco pa se dobi pri magistratu deželnega glavnega mesta Celovec ali pri okrožnem pristojnem uradniku. (Lodron 1877: 6)

Za čas med obema svetovnjima vojnima je mogoče najti vrsto dokumentov, ki pričajo o sistematičnem pridobivanju plesnih licenc, predvsem pa dokaj uspešnem preganjanju prekrškarjev. Različne zakonske prepovedi in zahteve so potrebovale svoj čas, da so se uveljavile. V polni meri nikoli niso bile povsem uspešne, saj je vedno prihajalo do kršitev. V terezijanskih zakonih se sploh večkrat najdejo elementi, ki se povezujejo z moralnimi predpisi, predvsem pa s posledicami večkratnih kršitev. V zakonu iz leta 1753 je, na primer, zapisano, kako je med fanti povsem sprejeta pregreha nečistosti in kakšna je za to zagrožena kazen.

Med kmečkim fanti je že skoraj povsem sprejeta pregreha nečistost-s čimer se izziva božji srd in pogubljenje duš-pri tem razne omejitve in doslej predpisane denarne kazni 5 fl. in 15 kr., k odpravi tega zla, ne pomagajo. (Joseph II 1786a: 147)

Kaznovanje za različna protizakonita dejanja je sledilo logiki, da se za večkratne prestopnike z vsakim ponovljenim prestopkom kazni precej povišajo in zaostrijo. Najpogostejše pri kršitvah, povezanih s plesom, so sankcije, ki so oblikovane tako, da za prvi ponovitvi predvideva denarne kazni, za tretjo pa t. i. telesno kazen z ječo, rekrutacijo v vojsko, javno izpostavljanje ipd. Poleg kazni za posamezne prestopnike so zakoni predvidevali tudi kazni za uradnike, ki niso dosledno izpolnjevali svojega dela pri nadzoru ali prijavi kaznivih dejanj.

»Da se bo to (določilo op. a.) spoštovalo, bo vsak krojač, ki se bo pregrešil zoper predpis (da ne sme izdelovati pohujšljivih oblek op.a.), prvič kaznovan z 2, drugič pa s 4 goldinarji kazni, tretjič pa bo izgubil rokodelsko dovoljenje.« (prav tam)

V zbirki zakonov Franca I. iz prve polovice 19. stoletja, ki so veljali tudi za dele današnjega slovenskega ozemlja,²¹ je zapisano podobno stopnjevanje kazni.

Kazen za prestopke ali opustitve predpisov dvornega dekreta iz dne 24. avgusta 1826 in sedanje odredbe o redutah, tako javnih kot zasebnih plesih in plesni glasbi, je za organizatorja plesov in gostilničarja prvič 5 do 50 fl., pri ponovitvi se ta kazen podvoji, tretjič pa mu se prepove pripravo plesov in plesne glasbe. Za tiste, ki prirejajo domače zabave, je kazen od 10 do 100 fl.; za plesne goste od 2 do 10 fl.; za glasbenike pa zapor od 3 do 24 ur, ki se pri ponovitvi dejanja lahko podaljša na 2 do 3 dni. (Franz I 1829: 94; glej tudi Fink po Kropatschek 1996: 42)

Primerljivo kaznovanje je tudi v policijskem redu za Ljubljano in širšo Kranjsko; v njem 51. in 52. člen govori o javni varnosti, predvsem pa miru, ki se ga zagotavlja prebivalstvu. Če so v gostilnah, vinotočih ali kavarnah prekoračili policijsko uro,

se pri prvi prekoračitvi kaznuje s prej omenjeno kaznijo (2 goldinarja op.a.), pri ponovitvah pa se denarna kazen podvoji ali pa se prestopnika kaznuje s strogo odmerjeno

21 Gre za del, ki je spadal pod ozemlje takratne t. i. Ilirije.

telesno kaznijo. Iz istega razloga se ne dovoljuje glasne nočne glasbe ali porok na ulicah ali trgih mesta in predmestij. (Allgemeine Polizeieinrichtung 1790: b. n. s.)

Podobno stopnjevanje kazni, le še nekoliko dodelano, se je presnelo vse do 20. stoletja, kar lahko razberemo iz koroškega deželnega zakona o plesnih prireditvah, ki je bil izdan leta 1905.²²

Za prekoračitev tega zakona se gostilničarje kaznuje z 10 K do 50 K kazni, v primeru neizterljivosti pa se jih kaznuje z zaporom od 12 ur do 5 dni. V primeru ponovne prekoračitve zakona se kazni podvoji. Gostilničarjem, ki so bili že trikrat kaznovani zaradi prekoračitve tega zakona, se ne dovoli več prirejati plesnih zabav. V takih primerih se mora predložiti prijavo obrtnim organom. Prekoračitev tega zakona s strani drugih udeležencev plesnih zabav kot tudi prekoračitev oseb, navedenih v § 4. in 5., se kaznuje s kaznijo do 30 K ali, v primeru neizterljivosti, s tremi dnevi zavora. Poleg kazni je v primeru nepridobljene dovolilnice iz § 2.; pri prekoračitvi trajanja plesa po § 1., tudi v primeru plačane pristojbine, potrebno plačati še enkrat. Kazenski denar se kot pristojbine steka v občinski fond za revne. (Landesgesetz über Tanzunterhaltung 1905)

Literatura

FINK, Monika: *Der Ball: Eine Kulturgeschichte des Gesellschaftstanzes im 18. und 19. Jahrhundert*. Innsbruck in Dunaj: Studien Verlag in Libreria Musicale Italiana, 1996.

HÄRTER, Karl: *Policey und Straffjustiz in Kurmainz: Gesetzgebung, Normdurchsetzung und Sozialkontrolle in frühneuzeitlicher Territorialstaat*. Frankfurt am Main: Vittorio Klosterman, 2005.

KROPATSCHEK, Joseph: *Sammlung der Gesetze von Franz I.* Dunaj: W. G. Goutta, 1829.

KUNEJ, Rebeka: Štajeriš. *Podoba in kontekst slovenskega ljudskega plesa*. Ljubljana: Založba ZRC, 2012.

JUNG, Vera: *Körperlust und Disziplin: Studien zur Fest- und Tanzkultur im 16. und 17. Jahrhundert*. Köln idr.: Böhlau Verlag, 2001.

NARED, Andrej in Jure Volčjak: *Kranjski deželni privilegiji 1338–1736*. Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 2008.

OTOREPEC, Božo in Dragan Matić: *Izbrane listine zgodovinskega arhiva (1320–1782). Transkripcije z regesti in komentarji*. Ljubljana: Zgodovinski arhiv Ljubljana, 1998.

PANZER, Marianne: *Tanz und Recht*. Frankfurt am Main: Verlag Moritz, 1938.

POLAJNAR, Janez: *Pfuj! To je gerdo! K zgodovini morale na Slovenskem v dobi meščanstva*. Celje: Zgodovinsko društvo, 2008.

RAMOVŠ, Mirko: Potrkani ples. *Traditiones* 1, 1972, 129–148.

RAMOVŠ, Mirko: »Sedem korakov«. *Traditiones* 15, 1986, 201–224.

RAMOVŠ, Mirko: Visoki ali prvi rej. *Traditiones* 17, 1988, 178–208.

RAMOVŠ, Mirko: Mazurka kot slovenski ljudski ples. *Traditiones* 19, 1990, 107–124.

RAMOVŠ, Mirko: *Polka je ukazana. Plesno izročilo na Slovenskem. Bela Krajina in Kostel*. Ljubljana: Kres, 1995.

RAMOVŠ, Mirko: *Polka je ukazana. Plesno izročilo na Slovenskem. Prekmurje in Porabje*. Ljubljana: Kres, 1996.

SCHHELP, Rober: *Das Allgemeine Staatsrecht – Staatsrecht der Aufklärung: Eine Untersuchung zu Inhalt, Anspruch und Geltung der naturrechtlichen Staatsrecht im 17. und 18. Jahrhundert*. Berlin: Duncker & Humboldt, 2001.

SCHEUTZ, Martin: *Fasching am frühneuzeitlichen Wiener Hof: Zur domestizierung der »verkehrten Welt« in einem höfischen Umfeld*. V: Martin Scheutz in Vlasta Haleš (ur.), *Wien und seine WienerInnen: ein historisches Streifzug über die Jahrhunderte*. Dunaj idr.: Böhlau Verlag, 2008, 125–155.

SVETOKRIŠKI, Janez: *Sacrum promptuarium singulis per totum annum dominicis, et festis solemnioribus Christi domini et B. V. Mariae praedicabile. Pars secunda*. Benetke: Ex Officina Zachariae Conzatti, 1641.

SVETOKRIŠKI, Janez: *Sacrum promptuarium singulis per totum annum dominicis praedicabile. Pars quinta*. Ljubljana: typis Joannis Georgij Mayr, 1707.

ŠKRUBEJ, Katja: *Pravo v zgodovini s poudarkom na razvoju na današnjem slovenskem prostoru. Odlomki virov s komentarji*. Ljubljana: GV založba, 2010.

ŠUŠTAR, Marija: *Slovenski ljudski plesi Primorske*. Ljubljana: Glasbenonarodopisni inštitut, 1958.

TRATHNIGG, Gilbert: *Volkskundliches in Edikten Cirkularen und Patenten des 18. Jahrhunderts. Oberösterreichischer Heimatblätter* 25/1–2, 1971, 25–37.

VALVASOR, Janez Vajkard: *Slava Vojvodine Kranjske*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1977 (faksimile).

VILFAN, Sergej: *Pravna zgodovina Slovencev*. Ljubljana: Slovenska matica, 1996.

ZIMMERMANN, Julia: *Teufelsreigen-Engelstänze: Kontinuität und Wandel Mittelalterlichen Tanzdarstellung*. Frankfurt am Main idr.: Peter Lang, 2006.

ZUPANČIČ, Boštjan M. idr.: *Pravni memorandum. Svoboda združevanja*. Ljubljana: Magellan, 1989.

Arhivski viri

ALLGEMEINE POLIZEIENRICHTUNG: Zgodovinski arhiv Ljubljane, SI ZAL LJU, 489, f. 12, 1790.

AUERSPERG, Heinrich von: Arhiv Republike Slovenije v fondu Deželnih stanov za Kranjsko, AS I, fasc. 394, t. e. 701, 1765.

FRANZ I: Seine k. k. Mayestät Franz des Ersetn Gesetze und Verordnungen für sammtliche provinzen des Osterreichischen Kaiserstaates mit Ausnahme von Ungarn und Sibenbürgen. Funfunffünfzister Band welche die Verordnungen vom 1. Januar bis letztem Dezember 1827 enthält. Dunaj: K. k. Hof idr., 1829.

HERBERSTEIN, Johann Seyfrid von: Arhiv Republike Slovenije v fondu Deželnih stanov za Kranjsko, AS I, f. 394, t. e. 701, 1753.

JOSEPH II: Sammlung aller k. k. Verordnungen und Gesetze vom Jahre 1740. bis 1780. die unter der Regierung des Kaisers Joseph des II theils noch ganz bestehen, theils zum Theile noch abgeändert sind, als ein Hilfs- und Ergänzungsbuch zu dem Handbuche aller unter der Regierung des Kaisers Joseph des II für die k. k. Erbländer ergangene Verordnungen und Gesetze in einer Chronologischen Ordnung. Zweiter Band. Dunaj: Joh. Georg Mössle k. k. priv. Buchhändler, 1786a.

JOSEPH II: Sammlung alle K. K. Verordnungen und Gesetze vom Jahre 1740. bis 1780., die unter der Regierung des Kaiserers Joseph des II theils noch ganz bestehen, theils noch zum Theile abgeändert sind, als ein Hilfs- und Ergänzungsbuch zu dem Handbuche aller unter der Regierung des Kaisers Joseph des II. für die k. k. ergangenen Verordnungen und Gesetze in einer chronologischen Ordnung. Vierter Band. Dunaj: Joh. Georg Moßle k. k. priv. Buchhandler, 1786b.

JOSEPH II: Sammlung aller k. k. Verordnungen und Gesetze vom Jahre 1740. bis 1780. Die unter der Regierung des Kaisers Joseph des II theils noch ganz bestehen, theils zum Theile noch abgeändert sind, als ein Hilfs- und Ergänzungsbuch zu dem Handbuche aller unter der Regierung des Kaisers Joseph des II für die k. k. Erbländer ergangene Verordnungen und Gesetze in einer Chronologischen Ordnung. Fünfter Band. Dunaj: Joh. Georg Mössle k. k. priv. Buchhändler, 1786c.

JOSEPH II: Handbuch aller unter der Regierung des Kaisers Joseph des II für die K. K. Erbländer ergangenen Verordnungen und Gesetze in einer systematischen Verbindung: erhelt Verordnungen und Gesetze vom Jahre 1786. Zehnter Band. Dunaj: Joh. Georg. Moesele K. K. privileg. Buchhändler, 1788.

²² Zakon je začel veljati šele na začetku leta 1906.

Landesgesetz über Tanzunterhaltung: Pokrajinski arhiv Maribor, SI_PAM Sresko načelstvo Dravograd 1919–1941; spisi 1924, XII/2, 1905 (izvirnik hrani Pokrajinski arhiv Maribor, kopija zakonika je v zasebni zbirki Tomaž Simetingerja).

LANDHANUEST: Landhanduest des Löblichen Herzogtums Steyr etc., 1583 (ročina je zvezan z več dokumenti, ki jih hrani knjižnica Narodnega muzeja v Ljubljani).

LANDHANDUEST: Landhanduest des Löblichen Herzogtums Steyr etc. Gradec: Ernst Wiedmastetter, 1635.

LANDHANDUEST: Landhanduest des herzogtum Styer. Gradec, 1660 (izvirnik hrani knjižnica Narodnega muzeja v Ljubljani).

LANDTS-HANDVESSTE: Lants-handvesste Des Löblichen Hörzghthumbs Crain. Ljubljana: Buchdruckerey, 1678.

LEOPOLD II: Sammlung der Gesetze welche unter der glorreichsten Regierung des Kaisers Leopold des II in den sämtlichen K. K. Erbländererscheinen sind in einer chronologischen Ordnung. Dritter Band. Dunaj: Joh. Georg Moesle K. K. priv. Buchhändler, 1791.

LODRON: m. p. Kundmachung des k. k. Statthalters in Kärnten vom 12. Jänner 1877 (kopija razglasa je v zasebnem arhivu avtorja).

MARIA THERESIA: Wir Maria Theresia von Gottes Gnaden verwirbtte Römische Kayserin... 1765 (izvirnik hrani Arhiv Republike Slovenije v fondu Deželnih stanov za Kranjsko, AS 1, fasc. 394, t. e. 701).

POLICIJSKI RED: Die Neue Policey vnd Ordnung der Landtwerker vund dienstuoek der Niederosterreichischen Lannde, 1527 (izvirnik hrani Arhiv Republike Slovenije v fondu Deželnih stanov za Kranjsko, AS 1, f. 394, t. e. 699).

POLICIJSKI RED: Arhiv Republike Slovenije v fondu Deželnih stanov za Kranjsko, AS 1, f. 394, š. 699, 1542.

POLICIJSKI RED: Zgodovinski arhiv Ljubljana, SI ZAL LJU 489, f. 12, 1673.

SAURAU, Lorbinian von: Arhiv Republike Slovenije v fondu Deželnih stanov za Kranjsko, AS 1, f. 394, t. e. 701, 1744.

The History of Law and Dance Culture from the First Sources until Mid-20th Century: Part 1

Dancing has always been embedded in a number of sociocultural processes. Among other things, dance practices were associated with various state and church regulations. The earliest legal sources that refer to dance-related issues were the provincial deeds. The first part of the text therefore focuses on the context in which dancing took place, i. e. on alcohol consumption, the question of fun and work discipline, gambling, etc. The second part examines other factors that are more directly relevant to dance and dancing, for example the penalties, taxes, structure of dance events, etc.

According to sources, the authorities associated excessive consumption of alcohol, which many times resulted in violence, immorality, or other major transgressions, with dancing. Consequences of excessive and frequent drinking also affected the work discipline of subjects and their slackened productivity. In order to amend this, the state and the church joined forces; while the state took legal measures the church employed the moral and the ideological approach. Police orders, which provide eloquent data in addition to those found in provincial deeds and other legal sources, had been trying to eradicate gambling, which was often linked to dance events, for several centuries.

From the 16th century onwards, the process of the development of duties and other forms of taxes related to dancing started to evolve; it helped shape various customs and traditions, for example the tradition of the buying or selling of the first dance. With the development of the absolutist rule the government started in the 18th century to collect direct and indirect taxes related to dance events. Among others, it gradually put into effect the so-called dance licenses. Fees from these licenses were frequently a form of social transfers in the society. The development of the absolutist rule brought about the incorporation of the customary law into the public law, resulting in the process of unification of government regulations; this greatly facilitated the control of dance events. As indicated by an analysis of related sources, the penalties for offenders escalated and became harsher after each repeated transgression.